

ВІДГУК

на кандидатську дисертацію Писарської Наталії Віталіївни
«Розвиток підприємств тракторобудування Харківщини
(середина 40-х – початок 90-х рр. ХХ ст.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки

Актуальність. Науково-технічний потенціал держави охоплює значну кількість технічних напрямів, від розвитку яких залежить міць держави і її стан у світовому економічному просторі. Серед найважливіших галузей знаходиться і тракторобудування, яке складає підґрунтя технічного забезпечення, в першу чергу сільського господарства, й впливає і на технічне забезпечення й інших складових науково-технічного потенціалу держави.

Вивчення розвитку тракторобудування, яке було і залишається важливим в системі стратегічного забезпечення обороноздатності та незалежності держави, внеску конструкторів, інженерів-технологів, виробників України в її становлення і функціонування є безсумнівно актуальним напрямом досліджень історії науки і техніки.

Незалежна Україна отримала у спадок не тільки тракторобудівну галузь, а й певний її соціальний і технічний «портрет», не всі деталі якого прописані з необхідною чіткістю і відповідністю реаліям.

Тож актуальність обраної теми дослідження визначається як потребою об'єктивного, критичного аналізу різних аспектів тракторобудування в Україні, так і необхідністю доповнення історії технічного і соціального розвитку цієї машинобудівної галузі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Інформація, подана в дисертації, засвідчує, що дослідження проведено на кафедрі українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») у межах плану науково-дослідної роботи за темою «Історія розвитку науково-освітнього і промислового потенціалу Слобідської України наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.» (ДР №0116U005545).

Дисертаційне дослідження Н. В. Писарської представлено у вигляді рукопису і складається зі змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У Вступі, відповідно до існуючих вимог, обґрунтовано актуальність теми, висвітлено зв'язок з науково-дослідницькими програмами та темами, визначені мета і задачі дослідження, його хронологічні межі, об'єкт, предмет, висвітлені наукова новизна, практичне значення та апробація результатів дослідження, надані стислі відомості про методи дослідження, які детальніше розглянуті у розділі 1.

Зазначимо, що мета, завдання дослідження, його хронологічні межі, об'єкт, предмет визначені чітко, узгоджені з подальшим викладом матеріалів дисертації та зробленими дисертанткою висновками.

Перший розділ є традиційним для історичних досліджень, в якому розглядаються історіографія питання, джерельна база дослідження та його методологічні засади і використані методи.

Розглянута дисертанткою історіографія питання піддана критичному науковому аналізу, який дозволив дисертантці зробити певні висновки щодо недостатності розробленості розглядуваної тематики. Сформований комплекс джерел представницький і репрезентативний для здійснення дослідження процесу розвитку тракторобудівних підприємств Харківщини у зазначений період. Н. В. Писарська сформувала комплекс архівних джерел за певною архівною вертикаллю – центральні державні архіви різного тематичного спрямування, обласні державні архіви, архіви установ та інститутів, що надало можливість вивчити різноманітні аспекти функціонування підприємств тракторобудування Харківщини і якнайповніше охарактеризувати їх.

В цілому проведена в першому розділі робота з вивчення історіографії питання, створення джерельної бази дослідження та використані методологія і методи дослідження надають необхідні можливості для успішного розв'язання поставлених дослідницьких завдань.

Дисертаційне дослідження структуроване відповідно до тих економічних і управлінсько-організаційних процесів, які відбувалися у досліджуваному періоді. Відомо, що у середині 1970-х рр. відповідно до змін загальнодержавної стратегії організації економічного розвитку країни в СРСР перейшли до створення виробничих об'єднань як основних структурних елементів системи народного господарства.

Змістовна частина дисертації Н. В. Писарської враховує ці зміни в економічній політиці. Відповідно в другому розділі увага дисертантки зосереджена на діяльності підприємств тракторобудування Харківщини саме з 1940-х до середини 1970-х рр. В третьому ж розділі Н. В. Писарська зосереджує фокус дослідження на діяльності (починаючи приблизно з другої половини 1970-х рр. до початку 1990-х рр.) двох базових виробничих об'єднань (ВО «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» та Харківського моторобудівного ВО «Серп і молот»), що здійснювали свою виробничу діяльність в галузі тракторобудування. Перше з них було створене у 1973 р., а друге у 1975 р.

Необхідність такого структурного диференціювання розділів зрозуміла, виходячи зі змін в державній економічній політиці. Й авторка дослідження правильно врахувала особливості організації управління промисловістю в різні часові періоди, чому й відповідає й розміщення дослідницьких матеріалів. Але тоді виникає питання, чому при правильному структуруванні змістовної частини дослідження за змінами державної політики і правильному розміщенні матеріалів дослідження за цим структуруванням в назві другого розділу верхня межа визначена як «...по 90-ті рр. ХХ ст.». На наш погляд там повинно бути, судячи зі змісту самого розділу II, «... по 70-ті рр. ХХ ст.». Бажано було б почути пояснення авторки дослідження.

Виробнича діяльність – це неперервний процес, в якому попередні конструкторські розробки і напрацювання вмотивовують майбутні, а недоліки

попередніх розробок впливають на поверхню у подальшому. Тому Н. В. Писарська досить часто повертається у змісті третього розділу до напрацювань тракторобудівних підприємств Харківщини, розглянутих у другому розділі, як чинників нових конструкторських ідей, що поліпшують попередні конструкції. І такий підхід нам видається виправданим.

Серед позитивних результатів дослідження Н. В. Писарської зазначимо те, що вперше тракторобудівні підприємства Харківщини досліджуються як певний регіональний комплекс, який об'єднав в єдину систему заводи з виробництва, складання тракторів, виробництва і постачання двигунів, інших деталей до них, металовиробництва тощо. Це надало можливості більш об'єктивної оцінки усього ланцюгу тракторовиробничого процесу, з'ясування «вузьких» місць у цьому ланцюзі, проведення порівняльної характеристики внеску кожної з ланок такого виробничого комплексу у тракторне виробництво.

Протягом усього дослідження Н. В. Писарська розглядає низку базових питань організації виробництва тракторів на підприємствах Харківщини, як-от фінансове забезпечення, постачання металом та деталями, соціально-економічні умови на виробництві, питання організації праці, наукове і конструкторське забезпечення виробництва тракторів тощо.

Важливим є те, що дисертантка на широкому документальному матеріалі показує яким чином були досягнуті ті переможні цифри виробництва тракторів, ті успіхи, які виносилися на «поверхню» діяльності галузі. Дослідниця за результатами ретельного опрацювання архівних матеріалів, що розкривають повсякденність діяльності підприємств тракторобудування Харківщини, висвітлила такі болючі питання як недофінансування, бракоробство, недопостачання необхідного обладнання та устаткування, порушення дисципліни, плінність кадрів та інші негативні явища, які мали значний вплив на виробництво якісної продукції.

Новим є ряд сюжетів, які висвітлюють діяльність інших структурних складових тракторобудівної системи Харківщини. Таким є зокрема дослідницький матеріал, що розкриває випуск Харківським тракторним заводом, надалі виробничим об'єднанням «ХТЗ», військової продукції спеціального призначення. Причому це не прохідний матеріал. Він засвідчує, що новаторські конструкторські ідеї та рішення дозволили створити потужне сімейство військових машин, ефективність і дієвість яких витримала перевірку часом.

Авторка вперше дослідила і розкрила роль таких здавалось би «акторів другого плану» як Куп'янський ливарний завод, Лозівський ковальсько-механічний завод, Чугуївський завод паливної апаратури та інших суміжних підприємств, діяльність яких безпосередньо впливала на показники ВО «ХТЗ». але майже ніде не була розкрита.

Як безсумнівний позитив зазначимо насичення дисертаційного дослідження особистостями, які зробили вагомий внесок в справу тракторобудування на Харківщині, причому не тільки на головному підприємстві «ХТЗ», а й на допоміжних та постачальних підприємствах.

Зрозуміло, що дисертантка не перша, хто досліджує долі і внесок відомих тракторобудівників. Але лакуни залишалися і саме Н. В. Писарська чи не вперше навела, наприклад, біографічні матеріали щодо багаторічного головного конструктора ХЗТСШ А. М. Лисенка, інформацію щодо всіх головних конструкторів ВГК ХТЗ з тягачів.

Дослідження Н. В. Писарської свідчить, що незважаючи на низку негативів у діяльності ВО «ХТЗ» та ВО «Серп і молот» були досягнуті вагомі успіхи у тракторобудуванні, у тому числі і світового рівня. Дисертантка протягом усього дослідження простежила модельний ряд тракторів, що їх випускали тракторобудівники Харківщини, провела порівняльний аналіз вітчизняних тракторів зі світовими зразками і довела, що найвдаліші моделі вітчизняного тракторобудування (зокрема високо потужних тракторів Т150 та Т150К) перевищували за рядом технічних показників кращі світові моделі. Як зазначає у своєму висновку дисертантка «під час розробки цього принципово нового у світовому тракторобудуванні уніфікованого сімейства машин вирішувався комплекс складних науково-технічних проблем». ХТЗ працює і зараз, пропонує споживачам нові зразки колісних і гусеничних тракторів й спеціальної техніки.

Дисертантка ретельно опрацювала не тільки технічний поступ тракторобудування на Харківщини. Дослідження Н. В. Писарської є не менш важливим у загальному контексті історії повсякденного життя Харківщини, становленні її соціальної інфраструктури, розвитку соціально-економічних засад функціонування міст Харківщини і т. п. Розбудова ХТЗ, його функціонування, нарощування його потужностей дало поштовх виникненню і становленню нового міського (Орджонікідзевського, нині – Індустріального) району у Харкові, значно сприяло розвитку соціальної інфраструктури м. Лозова та інших міст, де діяли заводи-суміжники.

Діяльність досліджуваних виробничих комплексів виявилась вагомим чинником творення корпусу кваліфікованих робітників, розвитку науково-конструкторської думки тощо. Фактично ці виробничі об'єднання стали, як це впливає з дисертаційного дослідження, містоутворювальними елементами.

Зазначимо, що в дисертаційному дослідженні авторка використала значний обсяг архівних матеріалів, що підтверджується наявністю використаної нею інформації. Завершують дослідження висновки.

Висновки впливають з розв'язання тих завдань, які були поставлені на початку дослідження, логічні й обґрунтовані, науково сформульовані, відповідають поставленим завданням дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, їх достовірність є значною й базується на представницькій історіографічній та джерельній базі, використанні сучасних методів дослідження.

Заявлена дисертанткою **наукова новизна дослідження** підтверджується наведеним вище аналізом дисертаційного дослідження.

Практична значущість дослідження відповідає заявленню у дисертації напрямом його використання. Зазначимо в цьому контексті й реальне

впровадження в навчальний процес та практику діяльності музеїв підприємств і навчальних закладів результатів дисертаційної роботи Н. В. Писарської.

Апробація наукових результатів. Дисертаційне дослідження Н. В. Писарської апробоване у науковому співтоваристві на конференціях різного рівня – вузівського, регіонального, всеукраїнського, міжнародного. Основний текст автореферату і дисертації ідентичні. Матеріали дослідження викладені з необхідною повнотою в 25 опублікованих наукових працях, з них – 7 наукових статей у виданнях, що входять до Переліку МОН України.

Дисертантка досягла поставленої мети дослідження, тому опонент має всі підстави для позитивного висновку, що він і робить. Висловлюючи позитивний висновок маю все ж таки зробити деякі зауваження та висловити певні побажання.

1. Видається не точним у назві другого розділу визначення верхньої межі як «...по 90-ті рр. ХХ ст.», оскільки функціонування тракторобудівних підприємств Харківщини, як складових виробничих об'єднань, що виникли як нова форма реалізації економічної політики держав в період другої половини 1970-х рр. – 1980-х рр., абсолютно вірно розглянуті саме у третьому розділі, Причому сам дослідницький матеріал, розташований у другому розділі, визначений вірно й узгоджується зі змістовною частиною (як у часі, так і в опису) матеріалів дослідження, розташованих в третьому розділі.

2. У дисертації зустрічаються термінологічні неточності. На с. 33, аналізуючи історіографію предмета дослідження, авторка зазначає: «Праці, що стосуються обраної теми, поділено на два періоди (дві групи)». Група – це за академічним тлумачним словником української мови – сукупність предметів, речовин, явищ і т. ін., внутрішньо об'єднаних на основі спільності, подібності властивостей, ознак, а період – це проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін. Тому не є правильним ототожнювати групу і період (с. 33). Точніше було б написати: «Праці, що стосуються обраної теми, поділено *за часом* на два періоди, *в кожному з яких виділені певні групи цих праць*». На с. 75 повинен бути термін «конвертор», а не «конвейер».

3. На с. 34 дослідження авторка розглядає двотомне зібрання документів з історії Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе до історіографії дослідження, хоча це є первинне, а не вторинне історичне джерело і його треба було віднести до джерельної бази.

4. Авторка, опрацювавши змістовні архівні матеріали віднайдені нею, не помітила як перенаситила текст значною кількістю технічних деталей, що утруднює його цілісне сприйняття. Бажано було б виокремити найбільш значущі характеристики й розглядати їх в більш інтегрованому вигляді (таблиці, діаграми, схеми тощо).

5. На наш погляд бажано було б скласти для кожного з періодів базову схему тракторобудівних та суміжних підприємств Харківщини та їх взаємозв'язків, що поліпшило б уявлення про системне структурування цієї галузі на Харківщині та його зміну при переході до виробничих об'єднань.

6. В тексті дисертації зустрічаються русизми (як приклад, на с. 61 «станкобудування» замість «верстатобудування»), неузгодженість слів у реченні (наприклад на с. 137 «Кількість промислових підприємств перевищувало 200 тисяч»), неточності скорочень (наприклад, усталеними аббревіатурами є: ПМЗ – Павлоградський механічний завод та Південмаш – Південний машинобудівний завод. У авторки дисертації ПМЗ – це Південний машинобудівний завод (с. 22, с. 76) тощо.

Зроблені зауваження та побажання не мають системного характеру і не впливають на позитивний висновок щодо науково-теоретичного рівня дисертаційного дослідження, виконаного Н. В. Писарською.

Дисертація Н. В. Писарської «Розвиток підприємств тракторобудування Харківщини (середина 40-х – початок 90-х рр. ХХ ст.)», – оригінальна самостійна завершена робота, яка є актуальною і корисною як з теоретичної точки зору, так і з точки зору практичного її використання. Основний зміст дисертації та автореферату ідентичні. Дослідження вирішує конкретну наукову задачу й відповідає вимогам, що пред'являються до кандидатських дисертацій, викладеним у пунктах 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із наступними змінами і доповненнями), а її автор – Наталія Віталіївна Писарська – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки.

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теоретичної фізики
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара,
заслужений працівник освіти України

Учений секретар

Т. В. Ходанен